

DE REGENERATIEVE NEXUS

HOE WETENSCHAP, TECHNOLOGIE, ECONOMIE, POLITIEK EN CULTUUR SAMENWERKEN AAN EEN WERELD DIE ZICHZELF KAN HEROPLADEN

Judith Wambacq

Ik heb een verschrikkelijke zomer achter de rug, en u ook. Ik heb er nog nooit zo gezond bruin uitgezien; ik heb geen vakantiestress gehad op een vlieghaven of op de *autoroute du soleil* want ik ben thuisgebleven en heb daardoor ook wat geld uitgespaard. Maar toch waren de zomermaanden angstaanjagend, en dit niet alleen voor mij, maar voor velen, althans dat maak ik op uit gesprekken met collega's, vrienden en burens. De hittegolven volgden elkaar op; er heerste op vele plekken in het land watertekort; regio's die bekend staan om hun natte klimaat, zoals Bretagne, werden nu opeens geteisterd door bosbranden; de energieprijzen swing(d)en de pan uit; in de winkel waren (zijn) basisproducten zoals zonnebloemolie, houten panelen en *pellets* niet meer voorradig.

De eerste verklaring daarvoor is de klimaatopwarming en de oorlog in Oekraïne, maar volgens mij is er ook een link met de hedendaagse crisis van het democratische bestel (denk aan de polarisatie onder invloed van *filter bubbles* en *fake news*), van de openbare diensten (denk aan het tekort aan leraren en medisch personeel) en van de wetenschapsinstellingen (en dan met name de toenemende specialisering en expertisering). Voor deze stelling heb ik me laten inspireren door de Amerikaanse geograaf Jason W. Moore, het Australische auteurskoppel van geografen J.K. Gibson-Graham en de Amerikaanse socioloog en economisch geschiedkundige Immanuel Wallerstein. Zij hebben elk in hun eigen vakgebied en voor verschillende historische perioden (respectievelijk de 16^e-eeuwse overzeese kolonies, de 20^e-eeuwse neoliberale economie en het ontstaan van het kapitalisme in Europa op het einde van de 15^e, begin van de 16^e eeuw) onderzocht hoe een systeem waarin mens en natuur worden uitgebuit, een samenspel veronderstelt van economie, politiek, wetenschap, technologie en cultuur. Alvorens uit te leggen hoe dit samenspel vandaag vorm krijgt, en wat we ervoor in de plaats zouden kunnen stellen, wil ik aan de hand van enkele historische voorbeelden de aard van dit samenspel illustreren.

De nexus van economie, politiek, wetenschap, technologie en cultuur

Om aan te tonen hoe economie en politiek elkaar ondersteunen, kunnen we twee voorbeelden aanhalen. Het eerste betreft Immanuel Wallersteins verklaring van waarom het kapitalisme zich ontwikkeld heeft in Europa en niet in China. Hij stelt dat het politiek gefragmenteerde landschap in het Europa van de 15e eeuw ervoor zorgde dat de verschillende Europese landen zich zonder al te veel scrupules konden toeleggen op het uitbuiten van de buurlanden in een poging hun eigen kapitaalaccumulatie veilig te stellen. Ze beschouwden de buurlanden niet als onderdelen van het eigen territorium en hadden er dan ook geen problemen mee om het leeg te roven. In tegenstelling tot Europa, was China in de 15e eeuw een stabiel en machtig keizerrijk. Bovendien hadden zowel de Europese staat als de Europese adel en bourgeoisie baat bij een kapitalistisch model terwijl deze belangengroepen niet convergeerden in China. Het tweede voorbeeld zijn de *enclosure acts* in de tweede helft van de 18e eeuw in Engeland. De politieke beslissing om *common land* te privatiseren, heeft twee nieuwe sociale klassen doen ontstaan: enerzijds de ondernemers die erin slaagden om hun gronden uit te breiden en zo grootgrondbezitters te worden en anderzijds diegenen die van hun gronden werden verdreven, daardoor niet meer in hun levensonderhoud konden voorzien en gedwongen werden in de stadsfabrieken aan de slag te gaan. Deze politieke beslissing heeft er dus voor gezorgd dat de fabrieksbazen genoeg mankracht hadden.

Dat wetenschap en technologie een bepaald economisch-politiek bestel kunnen ondersteunen, blijkt uit Jason W. Moores verklaring van de Amerikaanse economische en politieke hegemonie in de tweede helft van de 20e eeuw. Deze hegemonie was volgens hem vooral gebaseerd op Amerika's agrarische overmacht. Amerika was in staat om niet alleen de eigen bevolking te voeden met graan en maïs, maar ook een groot deel van de wereldbevolking. En dit kwam door het toenmalig wetenschappelijk beleid: de staat financierde op grote schaal onderzoek naar genetisch gemanipuleerde gewassen en naar pesticiden, waardoor de Amerikaanse boeren de eersten waren om dit in te zetten en op deze manier veel meer en veel goedkoper voedsel te produceren. Een ander voorbeeld, van veel vroegere datum, is de invloed die de cartografie, en meer bepaald de opkomst van een uitwendige, kwantitatieve benadering van tijd en ruimte, heeft gespeeld in de kolonialisatie van de Amerika's in de 16e eeuw. Zonder de kennis en technologie om je locatie te bepalen, zouden de Europeanen nooit de systematische plundering van de overzeese gebieden hebben kunnen organiseren.

Kortom: politiek, economie, wetenschap, technologie en cultuur vormen een nexus, en die nexus staat sinds de 16e eeuw in het teken van het kapitalisme. Dit wil zeggen dat er geproduceerd wordt — of het nu goederen zijn, diensten of kennis — met de bedoeling meerwaarde te creëren. Deze meerwaarde wordt niet opgesoupeerd maar opnieuw geïnvesteerd in de productieketen. De fabrieksbaas koopt nieuwe machines aan die nog sneller of efficiënter kunnen produceren; de

wetenschapper sticht een onderzoeksgroep die mensen tewerkstelt die de nieuwe theorie in al haar aspecten moeten uitwerken. In beide gevallen is het doel de productie te verhogen en aldus nog meer meerwaarde te creëren: doordat er meer producten kunnen worden gemaakt, daalt de kostprijs per product en dus ook de prijs, wat meer klanten lokt en dus de verkoop doet toenemen. In het geval van de wetenschapper: de onderzoeksgroep zorgt ervoor dat het onderwerp en de methode van de succesvolle wetenschapper meer visibiliteit krijgt, waardoor de kansen op toekomstige financiering toenemen, wat opnieuw zorgt voor een grotere productie, etcetera. Het kapitalisme wordt dus gekenmerkt door een exponentiële beweging.

Het probleem is echter dat deze exponentiële beweging noodgedwongen leidt tot een punt waarop er geen ruimte meer is tot accumulatie. Op een bepaald moment zijn er geen grondstoffen en energiebronnen meer die men relatief goedkoop kan benutten omdat het decennia (hout) duurt vooraleer deze energiebronnen weer zijn aangevuld (vandaar de huidige schaarste aan houtpanelen). Er is een grens aan het aantal uren en de intensiteit van de arbeid die je iemand kan laten doen (vandaar dat verpleegkundigen en leraars massaal afhaken en niet vervangen kunnen worden omdat er niet genoeg kandidaten zijn). Zoals Marx zelf al opmerkte, is het kapitalisme gedoemd om in elkaar te storten. En dat is wat we nu meemaken: de verschillende bronnen waarmee het kapitalistisch systeem aan de slag gaat — grondstoffen en energiebronnen, mensen, kennis — zijn opgedroogd. In het verleden loste het kapitalisme het probleem van uitputting op door *external fixes* (verhuis naar lageloonlanden, kolonialisering van territoria rijk aan grondstoffen of energiebronnen, etc.) maar dat is omwille van de globalisering niet meer mogelijk. De natuurlijke bronnen zijn opgebruikt en het afval dat daarbij is vrijgekomen gewoon gedumpt, waardoor het klimaat helemaal ontregeld is. En ook het menselijk kapitaal staat zwaar onder druk: het aantal burn outs en depressies neemt alsmaar toe. En ook ons cognitief kapitaal lijkt minder en minder bruikbaar om vragen te beantwoorden omtrent wat er echt toe doet. Denken we bijvoorbeeld aan hoe het covidbeleid volledig bepaald werd door experts en daardoor de vraag wat menswaardig is volledig uit de weg ging. Samengevat: de uitputting of verarming van de bronnen treft alle dimensies van het kapitalistisch systeem.

Web of life en community economy

Op de vraag hoe het nu verder moet, hoe we die nexus kunnen hervormen, antwoorden bovengenoemde auteurs met verschillende concepten. Jason W. Moore zegt bijv. dat als we inzien dat mens en natuur geen op zich bestaande entiteiten zijn die vervolgens een interactie met elkaar aangaan, maar daarentegen altijd al door elkaar zijn vormgegeven in één *web of life*, we minder kans lopen in fatalisme te belanden. Het is immers doenbaar om in een *web of life* — dat in

constante beweging is, dat niet alleen produceert en kanaliseert maar ook representeert — het zwaartepunt te verleggen. Het is veel moeilijker om te geloven in de mogelijkheid tot verandering als je de natuur opvat als een reservoir dat door de mens is leeggezoogen. Hoe kan de mens dit immers weer opvullen?

Het auteurskoppel J.K. Gibson-Graham zegt dat we een *community-economy* nodig hebben, d.w.z. een economie die meer doet dan alleen materiële dingen produceren, zelfs meer doet dan het verzorgen van de diensten die deze materiële productie mogelijk maken (zoals boekhouding, kinderopvang, etc.). De economie moet uitgebreid worden in die zin dat ook de productie van sociale relaties en leefomgevingen er deel van uitmaken. Een beleid dat ten dienste staat van dit soort economie, richt zich niet louter op economische groei, d.w.z. groei van het BNP, maar op een evenwicht tussen al deze aspecten. Het streeft ernaar dat niet alleen bedrijven floreren, maar ook het leefmilieu en de gemeenschappen waarvan de werknemers deel uitmaken. Een economie dus die niet gericht is op het welzijn van één groep mensen, maar op de gemeenschap van mensen en niet-mensen.

Men kan zich afvragen of nieuwe concepten ons uit de crisis gaan helpen, of we niet eerder de armen uit de mouwen zouden moeten steken. In een interview met een journaliste van De Standaard legt Yuval Noah Harari mooi uit dat de wereld gevormd is door ideeën en verhalen: “Als je denkt dat er een eeuwige, onveranderlijke orde der dingen is, dan is verandering onmogelijk, hoe schadelijk of onrechtvaardig iets ook is. Maar als je gelooft dat de wereldorde het gevolg is van verhalen die mensen hebben verzonnen en doorverteld, en dat sommige van die verhalen leed of problemen veroorzaken, dan kunnen we die constructies en de regels en wetten die eruit voortvloeien veranderen. Ongeacht of het nu om een economisch, een politiek of een religieus systeem gaat: het hangt van ons af.” Hoe we over de natuur denken, en over onze plaats daarin, bepaalt dus hoe we ons tegenover haar gedragen (en ons gedrag zal vervolgens ook bepaalde zienswijzen versterken of verzwakken). Timothy Morton stelt bijv. dat de klimaatcrisis te wijten is aan het dualisme waarvan de moderne mens uitgaat, aan het feit dat die de natuur als iets passiefs beschouwt terwijl hijzelf als enige over activiteit zou beschikken. Zelfs de klimaatactivist die probeert de klimaatcrisis te doorgronden en op basis van feiten oplossingen naar voor schuift in de hoop het probleem te controleren, maakt zich schuldig aan dit dualisme: ook die gaat ervan uit dat enkel de mens het boeltje kan oplossen. Hoe je over de dingen nadenkt, welke termen je daarvoor gebruikt, is dus zeer belangrijk. Laten we, dit gezegd zijnde, even terugkeren naar de termen van J.K. Gibson-Graham en Jason W. Moore.

J.K. Gibson-Grahams notie van een *community-economy* heeft één groot nadeel: in het dagelijks taalgebruik beperkt een *community* zich tot mensen, terwijl het duidelijk is dat de buitenmenselijke natuur (grondstoffen, energiebronnen, etc.) in de nexus een zeer belangrijke rol speelt. Wil men in onze manier van denken *alles* wat onze wereld bevolkt, betrekken, dan is een notie als ‘*community*’ niet echt geschikt, temeer daar een *community* ook altijd een buiten

veronderstelt. Een *community* is niet eindeloos, maar betreft een groep die zich afbakt, onderscheidt van de rest.

In dat opzicht is Moores concept van het *web of life* een betere kandidaat. *Life* is niet beperkt tot de mens, en *web* geeft aan dat de oorsprong van dit kluwen van menselijk en niet-menselijk leven niet te bepalen valt. Net zoals je in een spinnenweb nog moeilijk kan achterhalen waar het begin van de draad zich bevindt, is het in het *web of life* onmogelijk te zeggen waar het zwaartepunt ligt: bij het menselijke of het niet-menselijke leven. Spijtig is wel dat we ‘leven’ in de eerste plaats associëren met bewegende en materiële (menselijke of niet-menselijke) natuur. Bij een *web of life* denken we niet spontaan aan mineralen of ideeën, terwijl die toch ook een fundamenteel deel uitmaken van de nexus. Hoewel we ook wel van een sociaal of politiek leven spreken — en het leven dus op overdrachtelijke wijze toekennen aan abstracte dingen — is dit slechts een metafoor, terwijl de nexus letterlijk zorgt voor deze of gene realiteit. En tot slot: de term *web of life* geeft te weinig aan in welke zin dit concept heil kan brengen, hoe het alternatief eruit moet zien.

Regeneratieve nexus

Ter omschrijving van de nexus waarin het zwaartepunt is verschoven weg van de mens, in de richting van de niet-menselijke, levende en niet-levende dingen zou ik opteren voor de term ‘regeneratieve nexus’. ‘Nexus’ om aan te duiden hoe mens, levende natuur, niet-levende natuur, ideeën en theorieën allemaal *op hetzelfde niveau* in interactie treden met elkaar en elkaar vormen. ‘Regeneratief’ om aan te duiden dat de richting waarin die nexus zich beweegt, niet die is van exploitatie en vernietiging, maar van – in een eerste fase – herstel — en in een tweede fase, autoregulatie. Om dit uit te leggen, wend ik me graag tot de medische context, waar we de term ‘regeneratie’ toch in eerste instantie van kennen.

In tegenstelling tot hersencellen bijvoorbeeld, zijn de levercellen van een gezond lichaam in staat om te regenereren. Als iemand heel veel schadelijke stoffen heeft binnengekregen, zowel fysiek (bijv. door jarenlang misbruik van alcohol of geneesmiddelen) als mentaal (bijv. door aanhoudende stress of angst), dan komt de lever in de problemen. Neemt men deze schadelijke input weg en geeft men de lever de tijd en de juiste stimulansen (zoals bittere en zure voedingsmiddelen, rust), dan kan hij zich helemaal herstellen. Wel, net zoals bij de lever, heeft de uitputting die we vandaag meemaken zowel een fysieke (grondstoffen die opraken, afval dat zich opstapelt, etc.) als een mentale dimensie (toename van burn outs, van eenzaamheid, etc.), en moet het herstel zich op beide dimensies voltrekken, op een totale wijze dus. We moeten de huidige crisis oplossen door iets te doen aan de koolstofuitstoot maar ook aan de polarisering.

En net zoals een gezonde lever niet veronderstelt dat je *alle* alcohol en stress mijdt, maar wel dat je hem de tijd en de voedingsstoffen geeft om terug op te

laden, zo ook veronderstelt een regeneratieve nexus geen terugkeer naar de toestand van voor de vervuiling en de uitputting, naar een toestand zonder activiteit, verplaatsing en productie (of op zeer beperkte schaal), maar wel een systeem dat zichzelf kan heropladen. Productie kan onmogelijk plaatsvinden zonder afval of verlies aan energie, maar als we dit afval of dit verlies systematisch compenseren met bijv. bomen planten of sociaal werk, dan zorgen we ervoor dat de bronnen voor de toekomst gegarandeerd zijn. Net zoals de staart van een hagedis vanzelf regeneert, zou die nexus zo moeten zijn afgesteld dat hij quasi automatisch zijn bronnen aanvult en zijn schade compenseert.

Tot slot kunnen we ook verwijzen naar de spirituele connotatie die het woord 'regeneratie' heeft. Engelstalige christenen spreken bijvoorbeeld van regeneratie wanneer iemand doordrongen raakt van God en op die manier herboren wordt. De verandering die hier plaatsvindt, is van de orde van het kwalitatieve: de manier waarop je mens bent, wijzigt, terwijl je uiterlijk nog steeds dezelfde bent. Een beetje zoals een regenererende slaap niet zozeer te maken heeft met het aantal uren dat je slaapt, dan wel met de kwaliteit van je slaap. De omslag die we nodig hebben, is eveneens een kwalitatieve omslag. Het betreft een paradigmawissel die ons zal optillen naar een betere wereld, naar een wereld waarin er kwantitatief misschien minder voorhanden is (althans voor de ge goede Europeanen), maar wel van een betere kwaliteit, want met meer respect voor de ander en het andere.